

mesevilág iránti nosztalgiát is felkelti. Beteljesíthetetlen nosztalgia ez, az egyszer elvesztett visszaszerzésének képtelensége, aminek képi megformálása semmiképpen sem egyszerűbb költői feladat, mint a nagy és komoly versek megírása.

Más szóval: Ladik Katalin a hétfejű varrógépről és más csodákról meg rejtélyekről szóló meséivel, mese-verseivel a mesei motívumokra és fordulatokra, képekre és kulcsszavakra emlékeztet, de ezen a funkción túlmenően a mélyen megélt emberi létélményt, elsősorban a legelementárisabb élményeket, az élet és a halál, a születés és a fogamzás, a szerelem és a gyűlölet, a testiség és a vágyakozás élményét szólaltatja meg. Nemcsak a mesei lepi meg tehát az olvasót ezekben a versekben, bár az is mindenképpen, hanem az a tiszta és — ha szabad így mondani — ösztönös (költői) rácsodálkozás a világra, mindenre ami a világban van vagy elveszett belőle, mindenre ami létezik vagy lehetséges, ami Ladik Katalin eddigi költői kísérleteinek, szavainak, versformáinak, mozdulatainak mélyen is ott rejtőzködött.

Ez ideig legtöbbször a polgárpukkasztó gesztust látták művészi, költői közléseiben, s minthogy elég pulkadekonyak vagyunk, el is utasították énekszámait és vetkőzéseit, rejtjeles képeslapjait és akciót, holott — és talán éppen a mesék után — fel kell ismernünk, hogy ezek a gesztusok a valóságos lét- és életélmények külső burkai csupán.

BÁNYAI, János

A VÁROS NAGYBÁCSIJA

Milisav Savić: *Ujak naše varoši*. Srpska književna zadruga, Beograd, 1977

A múlt évi Andrić-díjas novelláskötet, Milisav Savić *Városunk nagybácsija* című könyve kapcsán először műfajmeghatározási problémák merültek fel, hiszen az első ciklus novelláitól eltérően a kötet nagyobbik része egymással több szempontból összefüggő novellákból tevődik össze. Nemcsak a főszereplők azonossága és a helyszín kapcsolja őket össze, hanem az írói magatartás, a műalkotás autentikus világának hasonlósága is. Regénynek azonban mégsem nevezhetjük ezt a novellafüzért, még akkor sem, ha egyfajta kronológia is érvényesül az egymást követő novellákban. Legpontosabban talán novellaciklusként lehetne megnevezni.

De a kritikusnak a műfajmeghatározás másodlagos feladata, pedig semmi esetre sem kerülheti meg, hiszen alapvető szempontokat szolgáltató kritikai megítéléshez.

A kötet két egymástól elkülönülő ciklusból áll, az első a Vadak (Zveri), a második A zenész (Svirač). Látszólag kevés a rokonság a két

ciklus novellái között, azonban a két ciklus struktúrájának alaposabb vizsgálata után megállapíthatjuk, hogy az első tulajdonképpen ujjgyakorlat és felkészülés a második, művészi értékeinél fogva jelentősebb ciklushoz. Ujjgyakorlat, amely arra irányul, hogy az író a csoda, a meseszerű, az irracionális kategóriáját novellastruktúráló elvvé avathassa, s bőségesen kamatoztassa a második ciklus megszerkesztése során. Ugyanakkor az etikai kategóriák egyfajta írói revidéálása is jelentős szerepet kap ebben a ciklusban, szintén csak a második ciklus érdekeinek alárendelve. Gondolunk itt elsősorban *A kakas* című elbeszélésre, mely a vegytiszta és feddhetetlen erkölcs önmaga ellen fordulásának írói megformálása, nem lényegtelen tanulsággal s alapvető szempontként a társadalom egyetemesebb erkölcsi kérdéseinek megvilágításához.

A *Vadak* című ciklus novellái lehetőségeket teremtenek. A lóvá vált feleség, a farkassá vált lány, a medvévé vált testvér, a vízbe fojtott, majd élve előkerülő kutya alkotói lehetőséget teremt. Ezek meghódítása után már teljes biztonsággal léphet át a második ciklus ütött-kopott harmonikása az alvilágba, teljes biztonsággal hódíthatja meg csókjával a kígyóvá vált szépséget, teljes biztonsággal viselheti a kalapja mellett a varázsfüvet, melynek érintésére megnyílik minden zár, megszűnik minden fizikai akadály.

Varázslatos világ tehát Savić novellás kötetének világa. Mintha nem is lenne „igaz valósága”. Az írónia teremtő ereje azonban itt mutatkozik meg teljes egészében. Itt-ott mintha modern korunk népmeséit olvasnánk.

S itt már el is jutottunk Savić novellás kötetének leglényegesebb kérdéséhez, a prózapoétikai kérdésekhez. Az elbeszélés problémájához.

S a műalkotás konkrét társadalmi szempontú megítéléséhez. A *Vadak* című ciklussal kapcsolatban erkölcsi kérdésekre hivatkozhatunk. Savić nem moralista, ez egyértelműen megállapítható. Azonban moralizáló hajlama elvitathatatlan. Mind az egyéni, mind a társadalmi erkölcs szempontjából.

Azonban itt még egy dologra kell felhívni a figyelmet: Savić világcépének sajátos értékmódosulásaira, a normák revíziójára. Nemcsak a második ciklus központi hősének jelleméből, s a társadalmi helyzete, személyisége, vélt társadalmi pozíciója közötti szakadékból következően, hanem általánosabban, egyetemes érvényűséggel.

De térjünk vissza az elbeszélés kérdéseire!

Savić nem bízik az elbeszélés elsődleges valóságában, ezért állandó valóságrevízióra kényszerül. A második ciklusban szereplő ütött-kopott harmonikás, akit a szerző a város nagybácsijaként emleget, helyenként maga is elbeszélővé válik, hol úgy, hogy a novella megtörténéseinek egyfajta tolmácsolója (amikor az életből és a fantasztikumból merített előadásait tartja a városka nagyvendéglőjében), vagy úgy, hogy az író

„szövegszerűen” is támaszkodik e bizonyos nagybácsi antikronikájára, melyet a városka életéről ír, s amely sohasem fog megjelenni.

Az elbeszélés egésze alá van rendelve tulajdonképpen ennek a nagybácsiféle revízióknak, voltaképpen ellenrevízióknak, negatív értékmegítélésnek, hisz a sokat emlegetett nagybácsi tulajdonképpen antikronikás. S ebben a minőségében részese a városka életében lejátszódó valamennyi eseménynek, s az erről szóló elbeszélésnek is. Ennek az ellenhősnek az interpretációjában ismerjük meg a városka legendás híró hőseit, Vuk századost, a népfelzabardító háború hőjét, Filipet, a láthatatlan néphőst, Prlét és Zvrkit, a két legjobb futballistát, akik egy nőügy miatt megszakítják háborúban edződött barátságukat, s egyikükben emiatt még az a vádló gondolat is megjelenik, hogy a másik elárulta a forradalmat.

S amennyire központi figurája ez a rejtélyes nagybácsi az elbeszélések városkájának, legalább annyira rejtélyes „elbeszélő” is, hiszen amennyire hatással van a városka hétköznapijaira, annyira hatással van magára az elbeszélés folyamatára is. S ha tudjuk, hogy e nagybácsinak a városka életére gyakorolt hatása mindig másodlagos: ő már csak kommentálója a megtörtént eseményeknek, semmiképp sem azok mozgatója, irányítója, ilyen szempontból tehát a novellák világa is eredeti valóságában független tőle, hasonlóan független tőle az elbeszélés valósága is, a nagybácsi mint elbeszélő, szinte csak másodlagos szerepet játszik: a városka életének ő az ellenhőse, a novellás kötetnek ő az ellenelbeszélője. S lényegében véve ezzel válik eredeti alakjává, eredeti tényezőjévé Savić novellisztikájának. Mert a nagybácsi központi szerepe ellenére sem tudja háttérbe szorítani az elbeszélések egyéb összetevőit. Különösen a kötet utolsó elbeszélésére gondolunk itt mindenekelőtt, mely a legösszetettebb és legerősebb elbeszélése a kötetnek. Itt mutatkozik meg leginkább e nagybácsi voltaképpen másodlagossága, tisztán „technikai” szerepköre, melynek legpontosabb megnevezése az „ellenkronikás” megnevezés. S itt válik nyilvánvalóvá az a lényeges mozzanat is, hogy a nagybácsi jelenléte kérdőjelezi meg tulajdonképpen a novella valamennyi hősenek értékeit. A záró novella autentikus világa szinte uralja az egész kötet írásainak világát, oly módon, hogy visszahat azokra: megváltoztatja a többiek értelmezésének lehetőségét is, talán éppen azért, hogy a címadó nagybácsit olyan határozottsággal és biztonsággal szorítja az elbeszélés szöveganyagának háttérébe. Doktor Götz az a hős, aki a többiektől eltérően a nagybácsival való kommunikálás során is szuverén tud maradni, kommunikációs rendszere meg tudja őrizni független és befolyásolhatatlan voltát. Tulajdonképpen ezzel épít oszlopokat az író az önmaga által teremtett világ írói (tehát elsődleges elbeszélői) valósága alá, s ugyanakkor ezzel ingatja meg alapjaiban a másodlagos réteg valóságát, azt az ellenvalóságot, melyet az antikronikás nagybácsi-elbeszélő valósít meg, s amely állandóan méri, állandóan revideálja az elsődleges valóságot.

S éppen ez a valóságrevízió, ez az értékingadozás teremt rendkívüli feszültséget a kötetben, hisz állandóan annak a veszélye fenyeget, hogy az ellenvalóság diadalmaskodik.

Több tényező befolyásolja e vetélkedés kimenetelét, elsősorban az a zárt világ, amelyet a kötet ábrázol. Egy, a társadalomtól elszigetelődött, szinte önkörébe zárkózott városka világa ez, melyet ugyan állandóan és állandóan megcsap a társadalmi élet szele, amely tulajdonképpen nem tud menekülni az egyetemesebb fejlődési törvényszerűségek kényszerítő ereje elől, de az ezzel kapcsolatos törvényszerűségek állandóan beleütköznek abba az ellen-értékrendszerbe, amelyet a nagybácsi képvisel. Nagy tévedésbe esnénk azonban, ha ezt a negatívnak nevezett értékrendszert elemeire bontva egyfajta egyértelmű, minden ellentmondást nélkülöző képet várnánk. Ezt már maga az ellen-értékrendszer specifikuma is kizárja.

E zárt világ tulajdonképpen csak a legendásként emlegetett hősök (javarészüik valóban csak legendák, a nagybácsin kívül senki sem látta őket senki, sohasem érintkezett velük senki) révén tart fenn kapcsolatokat a világgal, amelynek tulajdonképpen része. S már maga az a tény is, hogy a titokzatos nagybácsi tartja fenn ezeket a kapcsolatokat, tanúsítja, hogy e kapcsolatok az írói újraértékelés szükségszerű tárgyai. S ennek az írói újraértékelésnek egyetlen járható útja van: a reálison túli, a misztikus, a fantasztikus, a meseszerű, mint egy adott és jellemző állapot tükrözője egyszersmind az egyenes valóságrevízió kudarcja is. Az író tulajdonképpen csak úgy tud beilleszkedni ebbe a világba, hogy a varázslatos kapaszkodói után nyúl. Azonban az írói valóságteremtés során, az írói valóság és a nagybácsi ellenvalósága közötti harc végső eredményeként az írói valóság diadalmaskodik, olyannyira, hogy Savić, habár kénytelen a csoda segítségével sorban maradni, a kötet utolsó novellájában már fellengzős gesztussal elveti a csoda motívumát, a mesés nagybácsi egyszerűen elveszíti a varázsfüvet, amely megnyit minden zárat, megszüntet minden fizikai akadályt.

Ezzel tulajdonképpen megszűnik minden rejtély, vége szakad az ellenvalóságnak, mely azonban kitörölhetetlen nyomot hagy a kötet egészén.

S a novellás kötet városkája is Götz professzor, mint a kötet egyetlen, ha szabad úgy neveznünk, valós, nem titokzatos figurája révén, bekapcsolódik a társadalmi létezés egyetemes valóságába, valamelyest megszűnik elszigeteltsége, az a búvkör-állapot, melybe az elleneibeszélő, a misztikus nagybácsi figurája és kizárólagos közvetítő volta kényszerítette. A városka számára tehát kapu nyílik a világ felé, egyszersmind felszáll az a köd, amelyet a nagy ködösítő és porhinto, a nagybácsi teremtett a szemek előtt.

S amely ködben elszürkültek a társadalmi lét igazi értékei, eluralkodott az elbeszélés felett az irónia.

Savić teremtő iróniájának azonban mindenek ellenére is lényeges alakja ez a nagybácsi, mert ellenfigurája tulajdonképpen egy lehetséges ellenvalóság is, olyan ellenvalóság, amely a város állandóan emlegetett és idézett antikronikájából rajzolódik ki, valamint az életből és a fantasztikumból merített előadások sokaságából, abból a rengeteg irracionális-musból, ami a nagybácsit s az őt körülvevő világot jellemezte. Azt a világot, mely a városi nagyvendéglő vagy éppenséggel a pályaudvari büfé bablevesszagában, a potya féldecik mámorító levegőjében alakította a saját ízlésének megfelelőre a társadalmi valóságot, ha másképp nem lehetett, hát képzelete alkotó erejére támaszkodva; vagy ott, ahol az is csütörtököt mondott, előtérbe lépjen a csoda motívuma, minden problémák megoldása, minden kérdések megválasztása, minden lehetetlen lehetővé tétele.

Savić novellás kötete azonban azt a kérdést is felveti, hogy vannak-e és hol vannak ennek a csodának a határai. Még a kötet első ciklusának tükrében is, ahol a csoda még központi probléma.

A válasz egyértelmű. A csoda határa ott van, ahol a problémák megelik megoldásukat, ahol az események természetes folyamata választ ad az égető kérdésekre, ugyanakkor pedig tárgytalanná válik az irreális motiváció. Kitűnő példája ennek a kötet befejező elbeszélése.

Összefoglalva azt, amit Savić novellás kötetéről elmondottunk, megállapíthatjuk, hogy a *Városunk nagybácsija* novellái a két ciklus eltérései és hasonlóságai együttesében korunk valóságirodalmának sajátos, újraértékelő darabjai, amelyekben az ironia korunk világára olykor a mesék csodamotívumait játssza rá, de ez a rájátszás nem rosszindulatú, hiszen az elbeszélések struktúrája követeli meg. Éppen újraértékelő sajátágaiból kiindulva követeli meg egyrészt a csoda motívumának megjelenését, másrészt pedig a két elbeszélő-valóság szembesülését, egyszerűsített antagonizmusát, amelyet még a csoda mozzanatának elvetése sem tud teljes egészében felszámolni, de nem is ez a célja, hiszen épp ez az antagonizmus adja eredetiségét.

Alkotói valóságteremtése szorosan kapcsolódik korunk valóságához, de helyszíneit és időpontjait szem előtt tartva is általános érvényűvé tehetjük egyedi tényeit. Egyszóval: a novellák valósága korunk valóságával rezonál, ez a rezonancia azonban valóságrombolás. E rombolás tényét, melyet Marko Nedić nevezett meg, írásunkban már érintettük, az együttrezgés és a rombolás összefüggésére csak utalnunk kell.

Újraértékelt tehát Savić műveinek valósága, s ez az újraértékelés a próza szintjén is lejáródott. Savić nemcsak hogy saját írásainak rétegeit értékeli újra, hanem szempontokat szolgáltat a prózavizsgálat értékmeghatározó eljárásaihoz is.

BERETKA Ferenc